

Szépe Judit¹

OPPOZÍCIÓ ÉS PÁRHUZAM – ADALÉKOK A MAGYAR SZÓREND TANÍTÁSÁHOZ FRANCIA NYELVI KÖRNYEZETBEN

Abstract

The presentation of the typological point of view and those of the comparative and contrastive aspects with a structural base are close to mandatory in the teaching of Hungarian grammar as a foreign language. On the other hand, the method based on the distinction between French as a subject prominent language and Hungarian as a topic prominent language is a method rarely applied when teaching the order of words in Hungarian, whose acquisition shows some serious difficulties. A teaching method based on this syntactical distinction is likely to have good results because: (a) it has cognitive roots and (b) the particularity of the order of words in Hungarian can be directly derived from it.

Keywords: *topic-prominence, word order, focus, contrast, parallelism*

Kulcsszavak: *topikprominencia, szórend, fókusz, oppozíció, párhuzam*

1. Bevezetés

A több mint fél évszázados strasbourgji magyar tanszék (Université de Strasbourg, Faculté des Langues et des Cultures Etrangères, Département d'études hongroises) nyelv- és kultúraoktatási hagyományai számottevő eredményeket mutatnak fel. Ezek világosan következnek a kiérlelt és a mindennapi gyakorlat során tökéletesített oktatási program alkalmazásából, amelyet a korábbi oktatók, legutóbb Farkas Mária munkássága is tovább gazdagított (Farkas 2004, 2007, 2008).

A stafétabotot átvevő mindenkori oktató akkor működhet a leghatékonyabban, ha nem töri meg a jól bevált hagyományt, hanem képes arra, hogy saját munkájába integrálja elődei módszereit és eredményeit, emellett saját gyakorlata alapján és készségeivel hozzájáruljon az oktatási program továbbfejlesztéséhez. Szükségszerű, hogy a magyar mint idegen nyelv nyelvtanának tanítása során nyelvtipológiai, illetőleg struk-

¹ Szépe Judit, PhD, Université de Strasbourg – Balassi Intézet – MTA Nyelvtudományi Intézet, email: szepe@unistra.fr

turális alapú komparatív–kontrasztív szempontok is megjelenjenek. Kevésbé alkalmazott módszer ugyanakkor a különösen nehezen elsajátítható magyar szórend tanításának a francia mint alanyprominens és a magyar mint topikprominens nyelv (É. Kiss 1983, 1988) elkülönülésére való alapozása (Szépe–Szende 1983). Ez az összevetés azért lehet különösen eredményes, mivel (a) kognitív megalapozású (Kenesei–Pléh 1992), (b) a magyar szórend sajátosságai közvetlenül levezethetők belőle (Kenesei 1985, 1987, 1990; Kiefer 1992). Az indoeurópai nyelvek és a világ nyelveinek döntő többsége alanyprominens nyelv. Ez röviden azt jelenti, hogy kijelentő mondataik alapszórendjének első pozíciójában kötelező alanyt szerepeltetni. Ezzel szemben a magyarban az alanynak egyáltalán nem kötelező sem első pozícióban, sem másutt megjelennie. Az alanyprominens nyelvek további mondatrészeinek is szigorúan szabályozott sorrendje van. Azt, hogy mely szóalak hova kerülhet egy mondatban, alapvetően az határozza meg, hogy milyen mondatrészi szerepet tölt be. Ezzel szemben a magyar mondatok szórendjének szerkezetét nem a mondatrészek sorrendje szabja meg, hanem aktuális tagolása. Az aktuális tagolás a mondat kommunikációs viszonyait reprezentálja: mi egy mondatban a már ismert, a még nem ismert, a fontos (= kiemelendő) információ. Így a magyar szórend első pozícióját nem az alany, hanem a topik foglalja el. A topik az a fakultatívan megjelenő főnévi csoport, amely a szövegbe már bevezetett személyt, dolgot, eseményt, körülményt nevezi meg, s amelyről majd a mondat további része közöl állítást. Míg az indoeurópai nyelvekben a mondatrészek szerinti sorrend kötött, addig a magyar mondat szerkezetében az aktuális tagolás szerinti sorrend kötött: első pozícióját fakultatív módon a topik tölti ki. Ezért topikprominens nyelv a magyar. A topik fakultatív jellegéből ered az is, hogy a magyar alapmondatokat nem lehet kötelező főnévi csoport és kötelező igei csoport összetevőre osztani, mint az alanyprominens nyelvek hasonló mondatát. Erre a tagolásra pedig évszázadok grammatikai leírásai és nyelvkönyvei alapulnak (Telegdi–Kiefer 1989, Kálmán 2001).

A fenti tagolási eltérés a magyar és a francia között, nemcsak nyelvi, hanem kogníciós probléma is a tanuló számára. Hasonló ahhoz, mint amikor egy európainak a hopi 'lehetséges/nem lehetséges' tengely mentén kell a 'múlt/jelen/jövő' időaspektusait kifejeznie. A kogníció eltéréseinek figyelembe vétele nélkülözhetetlen a nyelvoktatásban. Az idegen nyelvet tanuló – amíg nem sajátította el kellően a tanult nyelv rendszerét – hibázaiban különféle áthidaló nyelvi stratégiákat alkalmaz. Olyanokat, amelyek minden nyelvben azonosan működnek (univerzálisak), másfelől olyanokat, amelyek nyelvspecifikusak, illetőleg nyelvtípus-specifikusak. Ezek a stratégiák pontosan megmutatják, hol vannak nehézségeik a magyart tanulóknak. A gyakorlati munkában a választandó megoldásnak kulcsmozzanata a hibázások elemzése és a stratégiák feltárása, hiszen ezekre olyan módszertani segédleteket lehet építeni, amelyek a magyar nyelvnek a kognitív eltérések miatt nehezen elsajátítható specifikus adottságaira megfelelő gyakorlatokkal felhívják a figyelmet.

2. A magyar mondat alapszórendjének tanítása

2.1. A mondat, a szintagma és a szóalak

A latin alapú grammatikán nevelkedett, indoeurópai anyanyelvű nyelvtanulók számára mindenekelőtt azt kell világossá tenni, hogy nem minden nyelv szórendi szabályai vezethetők le a hagyományos kategóriákból, vagyis az alany, az ige, a tárgy stb. pozícióból. Vegyük először a francia mondat pozícióit:

alany	ige	tárgy (COD ²)	határozó (COI ³)
<i>Pierre</i>	<i>regarde</i>	<i>une fille</i>	<i>dans le jardin</i>

Egy pozíció legalább egy szintagmából, egy szintagma pedig legalább egy szóalaktól áll, például:

Pierre egyetlen szóalaktól álló szintagma;
une fille két szóalaktól álló szintagma;
dans le jardin három szóalaktól álló szintagma.

Az *une fille et son chien* szerkezet két egymás mellé rendelt szintagma, amely az alany vagy a tárgy (COD) pozícióját foglalhatja el a mondatban.

Hívjuk fel a figyelmet a francia és magyar szintagma szerkezetének különbségére, a balra, illetve jobbra ágazó szerkezetre.

a francia szintagma szerkezete:

un écrivain → *un écrivain intéressant* → *un écrivain intéressant tout le monde*

a magyar szintagma szerkezete:

egy író → *egy érdekes író* → *egy mindenkinek érdekes író*

A különbség a két, eltérő nyelvű szintagmasorozat szerkezete között abban áll, hogy a módosítók a franciában a módosított szótól jobbra, a magyarban pedig balra helyezkednek el.

2.2. A pozíciók sorrendje a mondatban

Tájékoztassuk a hallgatókat arról a közismertnek egyáltalán nem nevezhető nyelvészeti tételről, hogy a világ nyelvei a mondatzórendet meghatározó tényezők tekintetében két típusra oszlanak:

- (a) alanyprominens nyelvek (des langues à proéminence du sujet[des langues PS])
- (b) topikprominens nyelvek (des langues à proéminence du topique[des langues PT]).

² COD = complément d'objet direct

³ COI = complément d'objet indirect

Továbbá arról, hogy az indoeurópai nyelvek (ideértve a franciát) és a világ nyelveinek döntő többsége alanyprominens nyelv. Ezeknek a nyelveknek a szórendjében az egyszerű, semleges (kiemelést nem tartalmazó), kijelentő, állító mondatok első pozíciója az alany pozíciója. Az alany pozíciója kötelezően kitöltendő egy főnévi szintagmával. A főnévi szintagma olyan szintagma, amelynek az alaptagja egy főnév vagy egy személyes névmás, pl.:

Pierre dort.
Le petit Pierre dort.
Nous avons un chat.
Mon mari et moi avons un chat.

Az alany pozíciójának kitöltése még a személytelen szerkezetekben is kötelező, pl.:

francia: Il pleut.
 német: Es regnet.
 angol: It is raining.

Az ismert jelenségek után rátérhetünk a magyarban meglévő eltérésekre. Arra, hogy a magyar egy másik nyelvtípushoz tartozik, a topikprominens nyelvek csoportjába. Ez azt jelenti, hogy az alany megjelenése sem a mondat elején, sem a mondat későbbi pozícióiban nem kötelező, pl.:

Szereti *Péter* a pálinkát. [alany a mondat második pozíciójában]
 Szeretem a pálinkát. [törölt névszói alany: → *Én* szeretem a pálinkát.]
 Esik. 'Il pleut.' [törölt névmási alany: → Esik *az* eső.]
 Mennydörög. 'Il tonne.' [tilos alany]
 Villámlik. 'Il fait des éclairs.' [tilos alany]

Ezután mutassunk rá, hogy az alanyprominens nyelvek további pozícióit elfoglaló szintagmák szigorúan meghatározott sorrendben követik egymást, pl. a franciában:

alany – ige – tárgy – határozó

Egy főnévi szintagma pozíciója az igével való szintaktikai kapcsolatától függ: lehet alany vagy tárgy (COD). Ha egy indoeurópai, pl. francia egyszerű, semleges, kijelentő, állító mondatot két részre osztunk, egy főnévi és egy igei szintagmát kapunk. A főnévi csoport alaptagja egy személyes névmás vagy egy főnév (ez utóbbi melléknévi, az pedig határozói szintagmával bővíthető). Az igei szintagma alaptagja egy ige, amely COD vagy COI szerepű főnévi szintagmával módosítható.

Ezzel szemben a magyar mondat alapszórendjét nem az alany–ige–tárgy–határozó (vagy a mondat két részre tagolása esetén a főnévi és az igei szintagma) viszonya határozza meg, hanem az aktuális tagolás, az ún. topik–komment (topique–commentaire) viszony, amely a mondat kommunikatív viszonyait reprezentálja. A magyar mondat két fő pozíciója közül

(a) a mondat elején lévő topikba annak a személynek, dolognak, eseménynek, körülménynek a megnevezése kerül, amelyről majd a mondat további része közül állítást, és gyakran már a kontextusba bevezetett, ismert információt fejezi ki;

(b) a mondatnak a topikot követő része, a komment állítást, felszólítást vagy kérdést tesz a topikban lévő elem(ek)ről, és magában foglalja a mondatnak a topikon kívüli minden más szintagmáját.

A komment három pozíciót foglal magában:

- (a) a fókuszpozíciót (la position du focus), amely a mondat hangsúlyozott, kiemelt információját tartalmazó pozíció;
- (b) az igei pozíciót (la position du verbe), amely az igei csoport alaptagját, az igét tartalmazza;
- (c) a „maradék” pozíciója (la position des restes), amely a mondat összes többi szintagmáját foglalja magában.

A semleges (= kiemelt információt nem tartalmazó) és a kiemelt (= hangsúlyozott) információt tartalmazó mondatok szórendje eltér(het) a magyarban. A semleges mondat egy vagy több szintagmát tartalmazhat, pl.:

Esik. 'Il pleut.' [igei szintagma]

Ma esik. 'Aujourd'hui il pleut.' [határozói szintagma és igei szintagma]

Strasbourgban ma esik. 'Aujourd'hui il pleut à Strasbourg.' [két határozói szintagma és egy igei szintagma]

A semleges magyar mondatban minden szintagma viselhet fakultatív és nem túl erős szóhangsúlyt alaptagjuk első szótagján:

'Strasbourgban 'ma 'esik.

A szintagmák sorrendje a közlő választásától függ, és az eltérő változatok nem képviselnek eltérő jelentéseket:

'Strasbourgban 'ma 'esik.

'Strasbourgban 'esik 'ma.

'Ma 'esik çStrasbourgban.

'Ma 'Strasbourgban 'esik.

'Esik 'Strasbourgban 'ma.

'Esik 'ma 'Strasbourgban.

A magyar mondatok szórendjét döntően az határozza meg, hogy van-e bennük kiemelt információ. A kiemelés a magyarban általában erős hangsúllyal jár, amely kiírja a semleges mondatból megismert fakultatív szóhangsúlyokat. Kiemelést akkor használunk, ha két dolgot vagy párhuzamba, vagy szembe akarunk állítani egymással (Gécseg 2001), pl.:

párhuzam:

Péter 'pogácsát, Imre pedig 'tortát süt.

szembeállítás:

Péter nem 'pogácsát, hanem 'tortát süt.

A kiemelést tartalmazó mondatokban mindig egynél több esemény szerepel, s az eseményeknek mindig van(nak) közös eleme(i). Párhuzamba állítás esetében két eseményt úgy mutatunk be, mint amelyek a legtöbb körülményben közösek (párhuzamosak). Ami kettőjük közt különbség, azt emeljük ki: a mondatban a *pogácsát* és a *tortát* szavakat emeljük ki szóhangsúllyal. Szembeállítás esetében a mondat egyetlen eseményről szól, két nézőpontból: amiben a két nézőpont nem egyezik meg, azt szóhangsúly általi kiemelés jelöli (*pogácsát*, illetve *tortát*).

A kiemelt információt tartalmazó mondat abban különbözik a semleges mondattól, hogy mindig tartalmaz vagy szembenálló, vagy párhuzamos információt. Mind a szembenállás, mind a párhuzam esetében a kiemelt elemmel szembeállítható egy halmaz, amelyre a mondatban foglalt állítás/kérdés nem vonatkozik.

Szembenállás esetén egy halmaz egy bizonyos eleme (vagy részhalmaza) a halmaz összes többi elemével (vagy részhalmazával) áll szemben, amelyekre az állítás/kérdés nem vonatkozik, vagyis a szembenállás univerzális kizárást tartalmaz, például:

(a) "János nézi Máriát.

bennfoglalt információ: ... és nem Péter, nem Pál, a halmaz egyetlen más eleme sem lehetséges

"János nézi Máriát ↔ *mindenki más*, aki nem János, pedig *nem nézi* Máriát.

János ↔ Péter, Pál... a halmaz minden más eleme

(b) "János "Máriát nézi.

bennfoglalt információ: ... és nem Katit, nem Évát, a halmaz egyetlen más eleme sem lehetséges

János "Máriát nézi ↔ *mindenki mást*, aki nem Mária, pedig *nem néz*.

Máriát ↔ Katit, Évát ... a halmaz minden más eleme

Párhuzam esetén lehetséges legalább egy olyan elemet találni a halmazban, amelyet a szembeállítás kizár (vagyis a párhuzamba állítás egzisztenciális kizárást tartalmaz).

(a) János "Katit nézi, Péter pedig "Máriát.

(b) A sátorban "Péter aludt, a szobában pedig "János.

(c) Autót "sok gyerek látott, de úrhajót "kevés.

A párhuzamba állított *Katit*, *Péter*, *sok* szóalakokkal nem a *mindenki más* áll szemben, hanem a *Mária*, *János*, *kevés*.

2.3. A szembenállást vagy párhuzamot tartalmazó magyar mondat alapszerkezete

2.3.1. A szembenállást tartalmazó magyar mondat alapszerkezete

A szembenállást tartalmazó magyar mondat szerkezetét a következő hipotetikus szerkezetből vezethetjük le:

topik fókusz ige a mondat minden más szintagmája („maradék”)

Kezdetben, a hipotetikus kiinduló szerkezetben csak az ige és a maradék pozíciója van kitöltve, a topik és a fókusz üres:

topik	fókusz	ige	maradék
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden

Első lépésként következik a szembenállást tartalmazó mondat egyik szintagmájának a maradék pozíciójából az igét közvetlenül megelőző fókusz pozíciójába való áthelyezése. A fókusz pozícióját szembenállást tartalmazó mondat esetén kötelező kitölteni, oda egyetlen szintagma helyezhető át.

A lehetséges fókuszbehelyezések:

topik	fókusz	ige	maradék
	"Mária	főz	ebédet Péternek kedden.
vagy	"Ebédet	főz	Mária Péternek kedden.
vagy	"Péternek	főz	Mária ebédet kedden.
vagy	"Kedden	főz	Mária ebédet Péternek.

Franciául:

C'est Marie qui prépare le déjeuner à Pierre mardi.

C'est le déjeuner que Marie prépare à Pierre mardi.

C'est à Pierre que Marie prépare le déjeuner mardi.

C'est mardi que Marie prépare le déjeuner à Pierre.

A maradék pozíciójában lévő szintagmák szórendje fakultatív, az eltérő szórendek nem eredményeznek eltérő jelentést:

"Mária főz ebédet Péternek kedden.

"Mária főz Péternek ebédet kedden.

"Mária főz kedden Péternek ebédet.

"Mária főz ebédet kedden Péternek.

stb.

A fókusztól eltérően a topik kitöltése fakultatív a kiemelés tartalmazó mondatban. Második lépésként a maradékból egy vagy több szintagmát a már kitöltött fókuszt megelőző topik pozíciójába helyezzünk.

topik	fókusz	ige	maradék
	"Mária	főz	ebédet Péternek kedden.

A lehetséges topikbehelyezések:

fókusz = Mária

topik = egyetlen szintagma

topik	fókusz	ige	maradék
<i>Kedden</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>ebédet Péternek.</i>
<i>Péternek</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>ebédet kedden.</i>
<i>Ebédet</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>Péternek kedden.</i>

fókusz = Mária

topik = több szintagma

topik	fókusz	ige	maradék
<i>Kedden Péternek</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>ebédet.</i>
<i>Ebédet kedden</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>Péternek.</i>
<i>Péternek ebédet</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz</i>	<i>kedden.</i>
<i>Péternek ebédet kedden</i>	" <i>Mária</i>	<i>főz.</i>	

A topikban a szintagmák sorrendje fakultatív:

Péternek ebédet kedden "Mária főz.

Ebédet Péternek kedden "Mária főz.

Kedden Péternek ebédet "Mária főz.

Péternek kedden ebédet "Mária főz.

stb.

2.3.2. A párhuzamot tartalmazó magyar mondat alapszerkezete

A párhuzamot tartalmazó magyar mondat szerkezete a következő hipotetikus szerkezetből vezethető le:

topik	fókusz	ige	maradék	topik	fókusz	ige	maradék
		nézi	János			nézi	Péter
			Katit				Máriát
			kedden				szerdán
			a parkban				a parkban

Párhuzamba állításnál az első lépés két, azonos mondatrészi szerepet betöltő és azonos morfológiai szerkezetű, eltérő lexikai elemű szintagma (*János – Péter* vagy *Katit – Máriát* vagy *kedden – szerdán*) kötelező áthelyezése a maradék pozíciójából az ige előtt álló fókusz pozíciójába. A két fókuszpozícióba egy-egy szintagma helyezhető át. A maradék szórendje ebben az esetben is fakultatív.

A lehetséges fókuszbehelyezések:

topik	fókusz	ige	maradék	topik	fókusz	ige	maradék
	" <i>Katit</i>	nézi	János		" <i>Máriát</i>	nézi	Péter
			kedden				szerdán
			a parkban				a parkban

"János	nézi	Katit kedden a parkban	"Péter	nézi	Máriát szerdán a parkban
"Kedden	nézi	János Katit a parkban	"Szerdán	nézi	Péter Máriát a parkban

Második lépésként pedig a maradék pozíciójából egy vagy több szintagmát fakultatívan áthelyezünk a topik pozíciójába.

Lehetséges topikbahelyezések:

fókusz = Katit, Máriát

topik = pozícióként egyetlen szintagma

topik	fókusz	ige	maradék	topik	fókusz	ige	maradék
János	"Katit	nézi	kedden a parkban	Péter	"Máriát	nézi	szerdán a parkban
kedden	"Katit	nézi	János a parkban	szerdán	"Máriát	nézi	Péter a parkban

fókusz = Katit, Máriát

topik = pozícióként több szintagma

topik	fókusz	ige	maradék	topik	fókusz	ige	maradék
János kedden	"Katit	nézi	a parkban	Péter szerdán	"Máriát	nézi	a parkban

A szintagmák sorrendje a topikokban fakultatív, de a két párhuzamos szerkezetben szintén párhuzamos:

topik	fókusz	ige	maradék	topik	fókusz	ige	maradék
kedden János	"Katit	nézi	a parkban	szerdán Péter	"Máriát	nézi	a parkban

A két párhuzamos mondszerkezetet kötőszóval kapcsolhatjuk össze. Ez általában a második topik után elhelyezett *pedig*, illetőleg a második topik előtt elhelyezett *és*.

A párhuzamos szerkezetek azonos mondatrészi szerepet betöltő, azonos morfológiai felépítésű lexikai elemeinek egyikét töröljük. Az igék esetében fakultatív, hogy melyiket töröljük, de ha ki van töltve a maradék pozíciója, a benne helyet foglaló nem törölt elemnek a két párhuzamos mondszerkezet közül abban kell helyet foglalnia, ahonnan nem töröltük az igét. Vagyis fakultatív, hogy az egyik igét és az egyik maradékot honnan töröljük, de kötelezően együtt kell őket vagy törölni, vagy meghagyni.

János "Katit, Péter ζ "Máriát nézi a parkban.

vagy

János Katit nézi a parkban, Péter pedig Máriát.

2.3.3. A kötelezően a fókusz pozíciójában helyet foglaló szintagmák

Azok a szintagmák, amelyek tartalmazzák

- (1) a *nem, ne* partikulát 'ne ... pas'
- (2) a *csak* partikulát 'seulement, ne ... que'
- (3) a *csak* és a *nem* kombinációját
- (4) kérdőszót,

kötelezően a fókusz pozíciójában helyezkednek el, kivéve az ige tagadásának esetét, amely a tagadószóval együtt az ige pozíciójában foglal helyet.

(1) *nem, ne* 'ne ... pas':

A hipotetikus kiinduló szerkezet:

topik	fókusz	ige	maradék
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, nem

A lehetséges tagadások:

- nem főz
- nem Mária
- nem ebédet
- nem Péternek
- nem kedden

A tagadást tartalmazó szintagma áthelyezése a fókusz pozíciójába:

topik	fókusz	ige	maradék
		"Nem főz	Mária ebédet Péternek kedden.
	"Nem Mária	főz	ebédet Péternek kedden.
	"Nem ebédet	főz	Mária Péternek kedden.
	"Nem Péternek	főz	Mária ebédet kedden.
	"Nem kedden	főz	Mária ebédet Péternek.

Franciául:

- Marie ne prépare pas le déjeuner à Pierre mardi.
- Ce n'est pas Marie qui prépare le déjeuner à Pierre mardi.
- Ce n'est pas le déjeuner que Marie prépare à Pierre mardi.
- Ce n'est pas à Pierre que Marie prépare le déjeuner mardi.
- Ce n'est pas mardi que Marie prépare le déjeuner à Pierre.

Ha a mondat explicit módon tartalmaz szembenállást, az irtóhangsúly áthelyeződik a *nem*-ről a tagadott szintagmára:

- Nem "főz Mária ebédet Péternek kedden, hanem süt.
- Nem "Mária főz ebédet Péternek kedden, hanem Kati.

Nem "ebédet főz Mária Péternek kedden, hanem vacsorát.
 Nem "Péternek főz Mária ebédet kedden, hanem Jánosnak.
 Nem "kedden főz Mária ebédet Péternek, hanem szombaton.

(2) *csak* 'seulement, ne ... que' (Schmidt 2010):

A hipotetikus kiinduló szerkezet:

topik	fókusz	ige	maradék
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, csak

A lehetséges *csak*-os szintagmák:

csak Mária
 csak ebédet
 csak Péternek
 csak kedden

A *csak*-os szintagmák fókuszba helyezése:

topik	fókusz	ige	maradék
	"Csak Mária	főz	ebédet Péternek kedden.
	"Csak ebédet	főz	Mária Péternek kedden.
	"Csak Péternek	főz	Mária ebédet kedden.
	"Csak kedden	főz	Mária ebédet Péternek.

Franciául:

C'est seulement Marie qui prépare le déjeuner à Pierre mardi.
 C'est seulement le déjeuner que Marie prépare à Pierre mardi.
 C'est seulement à Pierre que Marie prépare le déjeuner mardi.
 C'est seulement mardi que Marie prépare le déjeuner à Pierre.

Ha a mondat explicit módon tartalmaz szembenállítást, az irtóhangsúly áthelyeződik a *csak*-ról a hatókörébe tartozó szintagmára:

Csak "tálal Mária ebédet Péternek kedden, nem főz.
 Csak "Mária főz ebédet Péternek kedden, Kati nem főz.
 Csak "ebédet főz Mária Péternek kedden, vacsorát nem főz.
 Csak "Péternek főz Mária ebédet kedden, Jánosnak nem főz.
 Csak "kedden főz Mária ebédet Péternek, szombaton nem főz.

(3) A *csak* és a *nem* kombinációja:

A *csak*-os szintagmát tartalmazó tagadó mondatokban a *csak* kötelezően a fókusz pozíciójában helyezkedik el, a tagadószó pedig kötelezően az igehez kapcsolódva, az ige pozíciójában:

topik	fókusz	ige	maradék
	"Csak Mária	nem főz	ebédet Péternek kedden.
	"Csak ebédet	nem főz	Mária Péternek kedden.
	"Csak Péternek	nem főz	Mária ebédet kedden.
	"Csak kedden	nem főz	Mária ebédet Péternek.

Franciául:

- C'est seulement Marie qui ne prépare pas le déjeuner à Pierre mardi.
- C'est seulement le déjeuner que Marie ne prépare pas à Pierre mardi.
- C'est seulement à Pierre que Marie ne prépare pas le déjeuner mardi.
- C'est seulement mardi que Marie ne prépare pas le déjeuner à Pierre.

Ha a mondat explicit módon tartalmaz szembenállást, az irtóhangsúly áthelyeződik a *csak*-ról a hatókörébe tartozó szintagmára. Nem igei szembenállás esetén a második tagmondat nem tagadott igéje vagy nem törölhető, vagy törlés esetén az *igen* szóval demonstrálandó a szembenállás:

- Csak "Mária nem főz ebédet Péternek kedden, Kati főz / igen.
- Csak "ebédet nem főz Mária Péternek kedden, vacsorát főz / igen.
- Csak "Péternek nem főz Mária ebédet kedden, Jánosnak főz / igen.
- Csak "kedden nem főz Mária ebédet Péternek, szombaton főz / igen.

A *csak* + igének, valamint a *csak* + tagadott igének eltér a szerkezete az egyéb szintagmákétól:

topik	fókusz	ige	maradék
	Csak	"olvas.	
	'Il ne fait que lire'		
	Csak	"nem iszom.	
	'Je ne fais que ne pas boire d'alcool'		

Ezekben a szerkezetekben a *csak* egyedül tölti ki a fókuszpozíciót, a hangsúlyt pedig az ige hordozza.

(4) Kérdőszók:

A hipotetikus kiinduló szerkezet:

topik	fókusz	ige	maradék
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden

Lehetséges kérdőszós szerkezetek:

topik	fókusz	ige	maradék
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, ki?
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, mit?
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, kinek?
		főz	Mária, ebédet, Péternek, kedden, mikor?

A kérdőszó áthelyezése fókuszpozícióba:

topik	fókusz	ige	maradék
	"Ki	főz	ebédet Péternek kedden?
	"Mit	főz	Mária Péternek kedden?
	"Kinek	főz	Mária ebédet kedden?
	"Mikor	főz	Mária ebédet Péternek?

Franciául:

Qui prépare le déjeuner à Pierre mardi?

Que prépare Marie à Pierre mardi?

A qui prépare Marie le déjeuner mardi?

Quand prépare Marie le déjeuner à Pierre?

A kérdőszót tartalmazó tagadó mondatok esetében a tagadószó az ige előtt állva az ige pozíciójában foglal helyet:

topik	fókusz	ige	maradék
	"Ki	nem főz	ebédet Péternek kedden?
	"Mit	nem főz	Mária Péternek kedden?
	"Kinek	nem főz	Mária ebédet kedden?
	"Mikor	nem főz	Mária ebédet Péternek?

Franciául:

Qui ne prépare pas le déjeuner à Pierre mardi?

Que ne prépare pas Marie à Pierre mardi?

A qui ne prépare pas Marie le déjeuner mardi?

Quand ne prépare pas Marie le déjeuner à Pierre?

2.4. Igeköötős igék a kiemelést tartalmazó mondatokban

Ha a kiemelést tartalmazó mondat igéje igekötős, akkor az igekötő az ige után, a maradék pozíciójába kerül:

Kiemelést nem tartalmazó mondat:

Péter megvette a tóparti házat.

Kiemelést tartalmazó mondatok:

Péter vette meg a tóparti házat.

A tóparti házat Péter vette meg, az erdeit pedig János.

2.4.1. Igeköötős igék felszólító módban és konjunktívusban

A magyar felszólító mondatban (Hegedűs 1991, Péteri 2004) az igekötő nemcsak a kiemelést tartalmazó mondatban áll az ige után, hanem attól függetlenül is:

Add ide a sót!

A "sót add ide, ne a cukrot!

A *hogy*-köötészós mellékmondatban az indirekt felszólítások a felszólító mód szórendjét követik, függetlenül a kiemeléstől:

kiemelés nélkül:

Azt kértem Pétertől, hogy hozza el Máriát vasárnap hozzánk.

kiemeléssel:

Azt kértem Pétertől, hogy "Máriát hozza el vasárnap hozzánk.

A felszólító mód konjunktívuszi használata esetén pedig a kijelentő mondatra jellemző a sorrend, amely kiemelésfüggő (Péteri 2004):

kiemelés nélkül:

Azt akarom, hogy Péter elhozza Máriát vasárnap hozzánk.

kiemeléssel:

Azt akarom, hogy Péter ζ Máriát hozzá el vasárnap hozzánk.

2.5. Gyakorlatok

Alkossunk mondatokat az alábbi szintagmákból a topik és a fókusz pozícióinak megadott kitöltésével!

kér, János, két friss kiflit, az eladótól

nem, kér, János, két friss kiflit, az eladótól

1. F = János; T = két friss kiflit
2. F = nem két friss kiflit; T = János, az eladótól
3. F = az eladótól; T = két friss kiflit, János
4. F = nem János; T = az eladótól, két friss kiflit

gyűjt, reggel, az erdőben, Piroska, egy kosár gombát

nem, gyűjt, reggel, az erdőben, Piroska, egy kosár gombát

1. F = egy kosár gombát; T = reggel, Piroska, az erdőben
2. F = nem reggel; T = Piroska, az erdőben, egy kosár gombát
3. F = az erdőben; T = Piroska, reggel, egy kosár gombát
4. F = nem egy kosár gombát; T = Piroska, reggel, az erdőben

meghívom, este, a barátnőmet, egy jó étterembe

nem, meghívom, este, a barátnőmet, egy jó étterembe

1. F = este; T = a barátnőmet, egy jó étterembe
2. F = nem a barátnőmet; T = este, egy jó étterembe

3. F = egy jó étterembe; T = este, a barátnőmet
4. F = nem este; T = egy jó étterembe, a barátnőmet

elmegy, Éva, a három gyerekért, délután, az óvodába

nem, elmegy, Éva, a három gyerekért, délután, az óvodába

1. F = a három gyerekért; T = Éva, délután, az óvodába
2. F = nem elmegy; T = Éva, a három gyerekért, délután, az óvodába
3. F = délután; T = Éva, a három gyerekért, az óvodába
4. F = nem Éva; T = a három gyerekért, délután, az óvodába

csak, kér, Péter, három süteményt, a születésnap bulin

nemcsak, kér, Péter, három süteményt, a születésnap bulin

1. F = csak Péter; T = három süteményt, a születésnap bulin
2. F = nemcsak a születésnap bulin; T = Péter, három süteményt
3. F = csak három süteményt; T = Péter, a születésnap bulin
4. F = nemcsak Péter; T = három süteményt, a születésnap bulin

csak, megiszik, tíz üveg sört, János, Edit kocsmájában, minden este

nemcsak, megiszik, tíz üveg sört, János, Edit kocsmájában, minden este

1. F = csak tíz üveg sört; T = János, Edit kocsmájában, minden este
2. F = nemcsak Edit kocsmájában, T = tíz üveg sört, János, minden este
3. F = csak János; T = tíz üveg sört, Edit kocsmájában, minden este
4. F = nemcsak minden este; T = tíz üveg sört, János Edit kocsmájában

kér még, egy kis pálinkát, ki?

1. F = ki?; T = egy kis pálinkát
2. F = ki?; T = \emptyset

akarsz, kérni, Évától, holnap, mit?

1. F = mit?; T = kérni, Évától
2. F = mit?; T = holnap

találkozunk, Péterrel, a parkban, reggel, miért?

találkozunk, Péterrel, a parkban, reggel, miért nem?

1. F = miért?; T = Péterrel;
2. F = miért?; T = reggel, a parkban
3. F = miért?; T = Péterrel, reggel
4. F = miért nem?; T = Péterrel;
5. F = miért nem Péterrel?; T = a parkban
6. F = miért nem a parkban?; T = Péterrel, reggel
7. F = miért nem?; T = reggel
8. F = miért nem reggel? T = a parkban

megvásárolod, az új számítógépet, a lányodnak, mikor?

1. F = mikor?; T = az új számítógépet
2. F = mikor?; T = a lányodnak

elolvassuk, a lánynak, a könyvét, a nyáron, melyik?

1. F = melyik nyáron?; T = a lánynak a könyvét
2. F = melyik lánynak? T = nyáron
3. F = melyik könyvét? T = a lánynak

esznek, az egyetemisták, finom ebédet, olcsón, hol?

1. F = hol?; T = az egyetemisták, olcsón
2. F = hol?; T = finom ebédet
3. F = hol?; T = olcsón, finom ebédet
4. F = hol?; T = finom ebédet, olcsón, az egyetemisták

mondanak, semmit, a tegnapi balesetről, a rádióban, nem

1. I = nem mondanak; T = semmit
2. I = nem mondanak; T = a tegnapi balesetről
3. I = nem mondanak; T = a rádióban, a tegnapi balesetről
4. I = nem mondanak; T = a rádióban, semmit
5. I = nem mondanak; T = a tegnapi balesetről, semmit

3. Összegzés

A topikprominens magyar nyelv szórendi kérdéseinek eredményes tanítása alanyprominens francia nyelvi környezetben indokolttá teszi olyan nyelvi-kognitív struktúrák bevezetését a nyelvoktatásba, mint az aktuális tagolás, kiemelés, oppozíció és párhuzam. Ezeknek a struktúráknak mondatbeli pozíciókkal való megfeleltetése lehetővé teszi a magyar nyelvet tanulóknak a magyar szórend szerkezetének elsajátítását, valamint az egyes szórendi változatok sajátos jelentésének megértését.

Irodalom

- É. Kiss Katalin (1983). *A magyar mondat szerkezet egy generatív leírása*. Nyelvtudományi Értekezések 116. Budapest: Akadémiai.
- É. Kiss Katalin (1988). Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris. 293–390.
- Farkas Mária (2004). A magyar nyelv oktatása Franciaországban: múlt és jelen. *THL2* 1/2004. 77–84.

- Farkas Mária (2007). Egy franciáknak írt magyar nyelvkönyv: Aurélien Sauvageot: Premier livre de hongrois. In: Nádor Orsolya – Szűcs Tibor: *Hungarológiai Évkönyv VIII*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 167–178.
- Farkas Mária (2008). Kont Ignác és nyelvtankönyve a Petite grammaire hongroise. In: Nádor Orsolya – Szűcs Tibor (szerk.) *Hungarológiai Évkönyv IX*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 167–178. 49–61.
- Gécseg Zsuzsanna (2001). A kontrasztív topik szintaxisáról és szemantikájáról. *Magyar Nyelv* 97/3: 283–293.
- Hegedűs, Rita (1991). A konjunktívusz problémája a németben és a magyarban. In: *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 26. Budapest: ELTE. 17–30.
- Kálmán László (szerk.) (2001). *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei István (szerk.) (1985, 1987, 1990). *Approaches to Hungarian I–III*. Szeged: JATE.
- Kenesei István – Pléh Csaba (szerk.) (1992). *Approaches to Hungarian IV*. Szeged: JATE.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (1992). *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péteri Attila (2004). A felszólító mód a magyar nyelvben. Magyar Nyelvtudományi Konferencia, Budapest, 2004. augusztus 31.
- Schmidt Erika (2010). Az azonosítás és a kizárás viszonya a csak-ot tartalmazó magyar mondatokban. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.): *Lingdok 9. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 173–191.
- Szépe Judit – Szende Tamás (2003). Utak a magyarhoz. In: Ujváry Gábor (főszerk.): *A Balassi Bálint Intézet Évkönyve 2003: Hungarológia a XXI. században*. Budapest: Balassi Bálint Intézet. 123–127.
- Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.) (1989). *Tanulmányok a magyar mondattan köréből*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII. Budapest: Akadémiai Kiadó.